

Наталія КОТЛЯРЕВСЬКА

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПОДАТКУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ

Розглянуто значення лісу і лісових ресурсів в економіці України. Досліджено проблеми справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду і надано пропозиції щодо уточнення термінів, переліку платників та об'єкта справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів.

Інтенсивне знищення лісів внаслідок нераціонального ведення лісового господарства, стихійних лих, зміни клімату та погіршення екології планети потребує впровадження глобальних програм ресурсозбереження і розробки нових підходів щодо природокористування у світовому господарстві.

Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування навколишнього природного середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [1].

Важливі і соціально-економічні наслідки створення лісів в регіонах, де лісове господарство є основою регіональної економіки з високою часткою лісів переважно екологічного значення (до 50%) і обмеженим режимом використання та високим відсотком заповідних лісів (13,7%), який має стійку тенденцію до зростання (Карпати, Крим) [2].

Сприятливі кліматичні умови та родючі землі України зумовлюють наявність лісів у різних природних зонах (Полісся, Лісостеп, Степ, Українські Карпати та гірський Крим). Ліси різних природних зон мають істотні відмінності щодо лісорослинних умов, методів ведення лісового господарства, використання лісових ресурсів та корисних властивостей лісу. Ліси по території України розташовані дуже нерівномірно.

За даними Державного комітету лісового господарства України за площею земель, вкритих лісом, Україна займає восьме місце в Європі (без урахування Росії), але має низький середній рівень лісистості [2].

Україна підтримує міжнародні програми захисту лісів і взяла на себе зобов'язання вести лісове господарство на узгоджених європейських принципах сталого розвитку. Основні пріоритети сталого розвитку лісового господарства України закріплені у Державній програмі "Ліси України" на період 2002–2015 років.

Лісове господарство відіграє суттєву роль у економіці України, хоча висока частка лісів (до 50%) має обмежений режим використання [2]. Крім того, ліси України виконують важливі екологічні функції щодо формування кисневого балансу атмосфери, оздоровлення природного середовища, формування клімату на європейському континенті, водорегулювання, захисту ґрунтів від ерозії тощо.

В Україні розвиток лісового господарства гальмує недосконалість фінансово-економічного механізму та податкової бази, яка не враховує довгостроковості у вирощуванні лісу. Оподаткування лісового господарства України впливає на природно-ресурсний потенціал і може як стимулювати, так і гальмувати процеси лісосбереження. Збільшуючи економічний ефект від господарського освоєння природних ресурсів і надходження платежів за їх використання, важливо не порушити природну рівновагу в еколого-економічних системах, що *потребує ґрунтовних досліджень і удосконалення системи оподаткування підприємств лісового господарства.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблемам оподаткування земель та адмініструванню ресурсних платежів *присвячували праці такі науковці і практики* як І. Антоненко, О. Голуб, В. Дубін, А. Жадлун, В. Фінашко та ін. В зв'язку з об'єктивною необхідністю реформування лісового господарства України, представляє інтерес європейський досвід податкової політики щодо підприємств лісового сектора і лісовласників. Зарубіжний досвід реформування лісового господарства, а також розбудови і удосконалення системи оподаткування в умовах ринкової економіки, досліджено в працях С. Починкова, І. Синякевича, І. Юхновського тощо. Не зважаючи на значну увагу науковців, до питань реформування і удосконалення діючої системи оподаткування підприємств лісового господарства, залишається багато не вирішених проблем адміністрування ресурсних платежів в цілому. Деякі норми законодавчих актів України не відповідають економічній суті платежів і потребують подальшого удосконалення.

Принциповою відмінністю лісового господарства від інших галузей економіки є надзвичайно тривалий виробничий цикл, який полягає у повному відтворенні лісових екосистем. З іншого боку, лісгосподарське виробництво, яке включає процеси відтворення лісових культур і споживання лісових ресурсів, об'єднує ознаки аграрного і промислового виробництва.

Однією із обов'язкових умов для організації виробничого процесу в лісовому господарстві є наявність землі, яка виступає просторовим базисом (розміщені лісові масиви, будинки, споруди виробничого та невиробничого призначення) і основним засобом одночасно.

Постійне підвищення цін на деревину і землю, на думку В. Н. Петрова [3], зумовлює подорожчання деревного приросту, що можна розглядати як інвестування у наявні лісосемельні угіддя. У даному випадку земля і ліс розглядаються не як виробничі фактори, а як об'єкти вкладання капіталу власника у це майно, тоді як у сільському господарстві необхідно кожен рік реалізовувати зібраний врожай і отримані кошти інвестувати у нове виробництво. У цьому відношенні лісове господарство відрізняється від сільського, в якому приріст вартості пов'язаний лише із землею, а не з продукцією, що отримується.

Значення землі в лісовому господарстві очевидне, не зважаючи на те, що земля і лісові ресурси в лісовому законодавстві України ототожнюються. Плата за використання земель лісогосподарського призначення справляється як складова плати за використання лісових ресурсів у вигляді збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду. Фактично об'єкт обчислення і порядок справляння збору не відповідає його економічній суті і потребує уточнення.

Використання природних ресурсів в цілому і лісових зокрема здійснюється в порядку спеціального та загального використання. За спеціальне використання природних ресурсів відповідно до Закону України «Про систему оподаткування» [4] справляється загальнодержавний збір за спеціальне використання природних ресурсів, складовою якого є збір за спеціальне використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду.

Відповідно до Інструкції про механізм справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду [5] об'єктом обчислення збору є деревина, що відпускається на пні, живиця, другорядні лісові матеріали, продукти побічного користування та окремі земельні ділянки лісового фонду. Оскільки складовими об'єкту зазначеного збору є неоднорідні за функціональним призначенням та економічним змістом поняття, такі як земля і лісові ресурси, пропонуємо розгляд даного збору розділити на дві частини: перша – відносно порядку справляння плати за спеціальне використання лісових ресурсів, і друга – плати за користування земельними ділянками лісового фонду.

Збір за спеціальне використання лісових ресурсів справляється за лісові ресурси державного та місцевого значення [5]. До лісових ресурсів державного значення належать деревина від рубок головного користування і живиця.

До лісових ресурсів місцевого значення, за які справляється плата, належить деревина, яка заготовляється під час проведення рубок суцільних санітарних рубок, рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства тимчасовими користувачами (рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, рубки у зв'язку з реконструкцією малоцінних молодняків і похідних деревостанів, прокладанням просік, створенням протипожежних розривів тощо, лісовідновні рубки в деревостанах, що втрачають захисні, водоохоронні та інші корисні властивості), та інших рубок (розчищення земельних ділянок лісового фонду, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, доріг тощо). До лісових ресурсів місцевого значення також належать другорядні лісові матеріали та продукти лісу, які використовуються при здійсненні побічних лісових користувань.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» [6] другорядними лісовими матеріалами є живиця, пні, луб, кора, деревна зелень, деревні соки. Лісові дикорослі плоди, горіхи, гриби, ягоди, лікарські рослини, сіно, лісова підстилка та очерет, тощо є продуктами лісу, які використовуються при здійсненні побічних лісових користувань, у тому числі при випасанні худоби та розміщенні пасік.

На нашу думку, такі терміни як «другорядні лісові матеріали» та «побічні лісові користування» не відповідають їх складу і функціональному призначенню. Відносно

складу питання постає щодо живиці. Як складова другорядних лісових матеріалів, вона належить до лісових ресурсів місцевого значення. А при її заготівлі справляється плата як за лісові ресурси державного значення. Крім того, термін «другорядний», згідно з енциклопедичним словником, застосовують відносно чогось – не головного за значенням, не основного, менш істотного чи посереднього щодо своїх якостей [7, 329].

Аналізуючи визначення науковців щодо побічних користувань, погоджуємось із думкою колективу авторів під керівництвом Н. А. Обозова [8, 9–10], що потреби в лісі, його продуктах и властивостях дуже різноманітні. Назва будь-якого користування побічним або другорядним невдала тому, що будь-яке використання покликане задовольняти певну потребу. Крім того, з відходів лісорозробок після хімічної обробки отримується продукція, яка за своєю цінністю перевищує вартість заготовленої деревини від рубок головного користування.

М. К. Турський [8, 9–10] вважає типовим лісовим користуванням збирання грибів, оскільки воно безпосередньо пов'язане з існуванням лісу, а після знищення лісу воно зупиняється. Однією із ознак побічного користування окрім випадковості є відносно короткі терміни, що ставить під сумнів назву «головного користування» відносно суцільної рубки. Тривале постійне користування, поєднане з доглядом за ґрунтами, обробкою, підживленням, відновленням втрачених ґрунтами якостей, перетворює користування у комплексне господарство. Тому вважаємо доцільним по відношенню до побічних користувань застосовувати термін «супутні лісові користування», і продукція, яка отримується внаслідок їх здійснення є також супутньою.

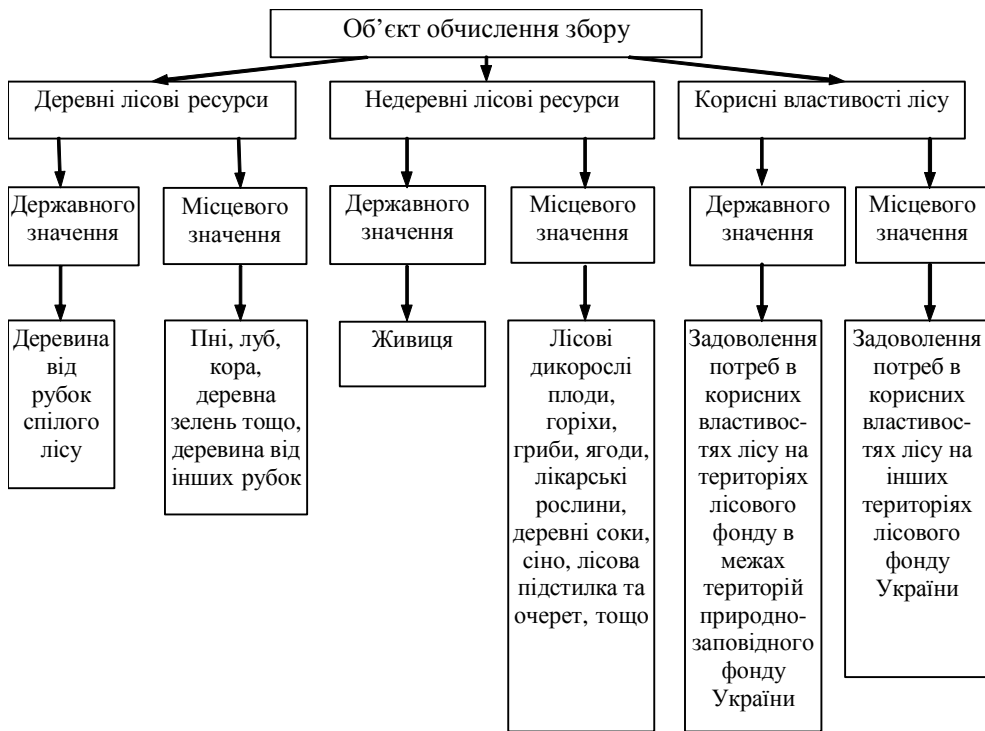
Відповідно до Стратегії розвитку лісового господарства України [9] та впровадження заходів щодо ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку, передбачено зменшення обсягів суцільних рубок, заміна їх на поступові і вибіркові, особливо в лісах зелених зон навколо населених пунктів. Тому діюча класифікація лісових ресурсів з метою справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, в основу якої покладено способи їх використання, втрачає актуальність. Вважаємо за доцільне в основу класифікації покласти не спосіб використання лісових ресурсів (головне та побічне користування), а їх функціональне призначення (деревні та недеревні).

Крім того, відповідно до Лісового кодексу України [10] лісові ресурси, окрім деревини, живиці, другорядних лісових матеріалів, продуктів побічного користування, включають також корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо), що використовуються для задоволення суспільних потреб.

Виходячи з визначення лісових ресурсів, як сукупності запасів деревини, а також пушнини, дичини, грибів, ягід, лікарських рослин тощо в лісах [7], можна зробити висновок, що корисні властивості лісів не відповідають таким ознакам. Оскільки корисні властивості є похідним і невід'ємним поняттям від носія цих властивостей, а саме від лісу. Із знищенням лісу або з нераціональним

використанням його продуктів зникають і корисні властивості. Такої думки дотримується і Н. А. Обозов [11, 16], зауважуючи, що ліс є складним явищем не лише в біологічному, але й економічному сенсі. Його матеріальні блага і нематеріальні («невагомі») властивості тяжко піддаються відокремленню. Але природна потреба населення у відпочинку, оздоровленні, туризмі тощо вимагає вирішення широкого кола питань, пов'язаних з визначенням характеристик природного потенціалу та регламентованого рекреаційного землекористування і, відповідно, оптимального задоволення зазначеного попиту людей [12].

Враховуючи неповторну цінність і особливе значення корисних властивостей лісу в житті людини і господарській діяльності, доцільно виділити їх окремо в складі об'єкту обчислення збору, а назву збору змінити на збір за спеціальне використання лісових ресурсів та корисних властивостей лісу (рис. 1):

Рис. 1. Об'єкт обчислення збору за спеціальне використання лісових ресурсів та корисних властивостей лісу

Відповідно до Інструкції про механізм справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду [5] передбачено розрахунок суми збору за використання корисних властивостей лісу, яка визначається у лісовому квитку на використання корисних властивостей, виданому за рішенням відповідних органів місцевого самоврядування.

Проблема стягнення плати за користування корисними властивостями лісів полягає у відсутності законодавчо встановленої бази для її обчислення. Таким чином, пропонуємо плату за використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт встановити виходячи із територіальних особливостей та суб'єктів такого використання. Як зазначає В. І. Гетьман [12], перевищені, необґрунтовано високі рекреаційні навантаження негативно позначаються на ландшафтних комплексах, що неприпустимо у межах природно-заповідних територій – найбільш цінного первинною красою національного надбання. Тому нормативи платежів і граничні норми використання корисних властивостей лісів в розрізі окремих територій та об'єктів природно-заповідного фонду України потрібно встановити та затвердити Міністерством фінансів України, а в регіонах – рішеннями органів місцевого самоврядування. Платниками збору, в частині плати за користування корисними властивостями лісу, доцільно визнати юридичні особи незалежно від форм власності та фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють дослідження та розробки, надають місця для проживання у готелях, мотелях, туристичних базах, пансіонатах, кемпінгах для проживання туристам, відрядженим та іншим особам на територіях лісового фонду (крім закладів охорони здоров'я), організують діяльність ботанічних садів, дендрологічних парків, зоопарків, проводять спортивні заходи тощо, що забезпечить розширення кола платників і забезпечить збільшення надходжень від збору.

Сума збору за спеціальне використання лісових ресурсів безпосередньо пов'язана з обсягом їх використання і відповідно до п. 1.3. Інструкції [5] є формою реалізації економіко-правових відносин між власником лісових ресурсів та земельних ділянок лісового фонду в особі держави і лісокористувачів, яким надані у постійне чи тимчасове користування земельні ділянки лісового фонду, в тому числі на умовах оренди.

Відповідно до Лісового кодексу України [10] ліси можуть перебувати в державній, комунальній та приватній власності. А Інструкція [5] визначає власником лісових ресурсів та земельних ділянок лісового фонду державу. Отже, виникає суперечність і невідповідність трактування власника лісових ресурсів і лісів. На нашу думку, лісові ресурси є похідними активами лісів, тому також повинні належати власнику лісу і перебувати у державній, комунальній і приватній власності відповідно. Необхідно в законодавчому порядку уточнити, хто є власником лісових ресурсів. Пропонуємо п. 1.3. Інструкції про механізм справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду [5] викласти в такій редакції: «...збір за спеціальне використання лісових ресурсів та корисних властивостей лісу є формою реалізації економіко-правових відносин між державою і лісокористувачами незалежно від форм власності, яким передано у власність або надані в постійне чи тимчасове користування земельні ділянки лісового фонду».

Окрім спеціального, Лісовим кодексом України [10] передбачено загальне використання лісових ресурсів, під яким розуміють реалізацію прав громадян на вільне перебування в лісах державної та комунальної власності і, за згодою

власника, в лісах приватної власності. А також безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо. Максимальні норми безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів, грибів тощо (крім заповідників) встановлюються органами виконавчої влади відповідно до Лісового Кодексу України [10] за поданням органу виконавчої влади з питань лісового господарства, погодженим з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

З метою ефективного контролю за нормами загального використання та збільшення надходжень сум податкових платежів заготівельним організаціям та суб'єктам підприємницької діяльності-фізичним особам, що займаються закупівлею грибів, дикорослих рослин, ягід тощо, відображення в обліку операцій з придбання пропонуємо здійснювати на підставі оригіналів лісових квитків як супровідних документів такої продукції. Крім того, лісовий квиток, який випикується фізичній особі, доцільно доповнити графою «Сума утриманого податку з доходів фізичних осіб», оскільки заготівельники-фізичні особи можуть розглядатися як наймані особи згідно п. 1.8. Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» [13], а виписка лісового квитка – як укладання з ними усного трудового договору (контракту), зібрана продукція лісу – як винагорода у натуральній формі, що буде ними реалізована або обмінана.

Отже, збір за спеціальне використання лісових ресурсів – це фактично плата лише за деревину, отриману внаслідок рубок, а також спеціальне використання недеревних продуктів лісу і використання його корисних властивостей. Сума збору розраховується за встановленими таксами, які затверджуються Кабінетом Міністрів України. Така форма розрахунків фактично носить ознаки фіксованого податку, який прямо залежить від обсягів використання лісових ресурсів, і відноситься на собівартість продукції.

Такси встановлюються на підставі середніх оцінок, що не дозволяє врахувати всі гранично виправдані (замикаючі) витрати, пов'язані з відтворенням лісових ресурсів. Як результат, в таксах не повною мірою враховані можливості відшкодування витрат на відтворення лісових насаджень, їх охорону, збереження і відповідне накопичення [14, 13].

В умовах ринкової економіки такси як інструмент ціноутворення в лісовому господарстві втратили значення, оскільки ціни на деревину лісових порід формуються під впливом попиту і пропозиції і встановлюються на аукціонах. Отже, такси використовують виключно як інструмент податкової політики. Тому пропозиції науковців щодо індексації такс на деревину призведе до посилення податкового тиску на підприємства лісового господарства. На думку І. Синякевича [15], використання платежів за спеціальне використання лісових ресурсів як інструмента податкової системи для поповнення коштів державного і місцевого бюджетів, є абсурдним. Ця абсурдність криється як в економічному призначенні цього інструменту лісової політики, так і в організації його застосування. Тому необхідно сприяти забезпеченню самоокупності та прибутковості ведення лісового господарства в лісових регіонах, а також стимулювати накопичення коштів і спрямування їх на виконання конкретних державних програм, що потребує суворого контролю за цільовим використанням надходжень від збору.

Аналіз структури надходжень коштів від збору за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення і видатків з Державного бюджету на потреби Державного комітету лісового господарства України не підтверджує тези щодо їх цільового призначення, оскільки надходження від збору за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення не повною мірою забезпечують фінансування заходів, що здійснюються за рахунок Державного бюджету України (табл. 1).

Таблиця 1

Структура надходжень коштів від збору за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення і видатків з Державного бюджету України на потреби Державного комітету лісового господарства України

Рік	Надходження від збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, тис. грн.	Видатки на потреби Державного комітету лісового господарства України, тис. грн.	В тому числі:			
			Збереження природно-заповідного фонду, тис. грн	Ведення лісового і мисливського господарства, охорона і захист лісів в лісовому фонді, тис. грн.	Створення захисних лісових насаджень та полекзахисних лісових насаджень, тис. грн.	Інші видатки
1	2	3	4	5	6	7
2003	50 000,0	117 097,2	8250,2	90 093,6	4000,0	14753,4
2004	60 400,0	148 516,5	10 015,4	112 792,4	8600,0	17108,7
2005	60 840,0	185 057,6	12 756,8	132 226,7	3100,0	36974,1
2006	71 017,0	297 732,2	17 229,3	200 910,1	25 100,0	54492,8
2007	100 000,0	404 423,4	19 812,9	276 524,1	47 100,0	60986,4
2008	133 223,3	530 551,2	19 474,0	339 116,1	60 100,0	111861,1

Примітка: Складено на основі [16–21].

За даними табл. 1 можна зробити висновок, що видатки державного бюджету на потреби лісового господарства у 2–3 рази перевищують надходження від збору за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення і користування земельними ділянками. Така ситуація відносно лісового господарства склалася історично і пов'язана із збільшенням обсягів лісовідновлення у лісонезабезпечених районах, які потребують повного бюджетного фінансування.

Плата за земельні ділянки лісового фонду, за винятком земельних ділянок, зайнятих сільськогосподарськими угіддями, виробничими, культурно-побутовими, житловими будинками та господарськими будівлями і спорудами, справляється у складі збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду. Але користування земельними ділянками здійснюється протягом періоду ведення лісового господарства, а плата нараховується при відведенні ділянок вкритих лісом у рубки головного користування, суцільні санітарні рубки та інші рубки, що суперечить суті і назві збору. Крім того, у сумі сплаченого до бюджетів збору не виділяється частина за

користування земельними ділянками лісового фонду, що не відповідає його економічному змісту. Об'єкт збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками в частині плати за користування земельними ділянками лісового фонду аналогічний об'єкту справляння земельного податку.

Плата за земельні ділянки лісового фонду аналогічна до ставок земельного податку відповідно до Закону України "Про плату за землю" [22]. Тому вважаємо доцільним встановити ставки земельного податку для земельних ділянок, вкритих лісовою рослинністю на рівні ставок земельного податку для багаторічних насаджень, а не вкритих лісовою рослинністю – в розмірі, встановленому для ріллі, сіножатей, пасовищ. Доцільність вилучення плати за користування земельними ділянками лісового фонду зі складу збору полягає не лише в економічній суті платежів, а і у їх призначенні. Реформування лісового господарства на засадах ринкової економіки і вдосконалення оподаткування лісового господарства України повинно посилити екологічну спрямованість платежів, яку західні економісти називають екологізацією податкової системи.

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.91р. № 1264-XII (зі змінами) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
2. Загальна характеристика лісів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dklg>
3. Петров В. Н. Об экономической природе леса / В. Н.Петров // Лесное хозяйство. – 1996. – № 1 – С. 24–26.
4. Про систему оподаткування: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1251-XII (зі змінами) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
5. Інструкція про механізм справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду: затв. спільним наказом Державного комітету лісового господарства України, Міністерства Фінансів України, Міністерства економік України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Державної податкової адміністрації України № 91/241/129/236/565 від 15.10.99 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
6. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.07 р. № 761 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
7. Большой Энциклопедический словарь. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Большая российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 2004. – 1456 с.
8. Побочные пользования в лесах СССР / [Обозов Н. А., Савельев А. Т., Белевцева О. В., Фортунатов И. К.]; под ред. Н. А. Обозова. – М.: «Лесная промышленность», 1971. – 152 с.
9. Стратегія розвитку лісового господарства на 2007 і подальші роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.derevo.info>

10. Лісовий кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
11. Обозов Н. А. Организация побочных пользований и специализированных хозяйств / Обозов Н. А. – М.: Лесная промышленность, 1974. – 255 с.
12. Гетьман В. І. Пейзажне різноманіття заповідних ландшафтів: критерії оцінки / В. І. Гетьман // Довкілля та здоров'я. – 2007. – № 4. – С. 21–25.
13. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22.05.2003 № 889-IV (зі змінами) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
14. Антоненко І. Я. Деякі аспекти реформування оподаткування у сфері лісокористування: матеріали науково-практичної конференції [«Бюджетно-податкова політика в Україні (проблеми та перспективи розвитку)»], (Ірпінь, 20–22 грудня 2001 р.) – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – 699 с.
15. Синякевич І. Європейський досвід щодо оподаткування лісового сектору. Наскільки він може бути корисним для України? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.derevo.info>
16. Про Державний бюджет України на 2003 рік: Закон України // Відомості Верховної Ради України (офіційне видання). – 2003. – № 10–11.
17. Про Державний бюджет України на 2004 рік: Закон України // Відомості Верховної Ради України (офіційне видання). – 2004. – № 17–18.
18. Про Державний бюджет України на 2005 рік: Закон України // Інвест-газета. Нормативна база. – 2005. – № 1–2.
19. Про Державний бюджет України на 2006 рік: Закон України // Інвест-газета. Нормативна база. – 2006. – № 1–2.
20. Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України // Інвест-газета. Нормативна база. – 2007. – № 4.
21. Про Державний бюджет України на 2008 рік: Закон України // Інвест-газета. Нормативна база. – 2008. – № 3.
22. Про плату за землю: Закон України від 03.07.92 р. № 2535-XII (зі змінами) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

Редакція отримала матеріал 25 вересня 2008 р.